

परिशिष्ट

बुद्ध धर्मको संक्षिप्त इतिहास भारतदेखि जापानसम्म प्रसारण

१. भारत

मानव समुदायको आध्यात्मिक इतिहासमा युग प्रवर्तक घटनाहरू मध्ये एक ठूलो घटना त्यसवेला घट्यो जब “एशियाका प्रकाश”ले भारतको मध्यभागमा आफ्नो दीप्ति स्थापित गरे, अथवा अर्को शब्दमा जब महाप्रज्ञा तथा करुणाको मूल फुटेर निस्क्यो, जसले कालान्तरमा शताब्दीहरू पर्यन्त, वर्तमान कालसम्म मानव मनलाई समृद्ध पार्दै आएको छ ।

गौतम बुद्ध, जसलाई पछिका बौद्धमार्गीहरूले शाक्यमुनि अर्थात “शाक्यवंशका मुनि” भन्ने संज्ञा दिए, उनी गृहपरित्याग गरी एक भिक्षु भई दक्षिणमा मगधतिर बाटो लागे । ईसापूर्व पाँचौं शताब्दीको मध्यतिर उनले एक बोधिवृक्षमुनि अन्तमा ज्ञान प्राप्त गरे भन्ने विश्वास गरिन्छ । उनले पैतालिस वर्षको लामो अवधिसम्म अथक परिश्रम गरे अनि आफ्नो महापरिनिर्वाण प्राप्त नहुन्जेलसम्म, प्रज्ञा र करुणाको उपदेश दिई नै राखे । फलस्वरूप भव्य मन्दिरहरू, मध्य भारतका विभिन्न राज्य तथा जातिहरूमा लगातार रूपले स्थापित हुँदै गए ।

मौर्य साम्राज्यका तेस्रा शासक सम्राट अशोकको समयमा (२६८-२३२ ई.पू.) गौतम बुद्धको उपदेश सम्पूर्ण भारतमा फैलियो र देशको सीमा बाहिर पनि यसले प्रचारको अवसर प्राप्त गर्‍यो ।

भारतमा सर्वप्रथम एकीकृत राज्य मौर्यहरूकै थियो । यस साम्राज्यका प्रथम शासक चन्द्रगुप्त (शासनकाल लगभग ३१७-२९३ ई.पू.) को कालमै, विस्तृत प्रदेशमाथि यसको आधिपत्य स्थापित भइसकेको थियो । उत्तरमा हिमालय पर्वतसम्म, पूर्वमा बंगालको खाडीसम्म, पश्चिममा हिन्दकुश पर्वतसम्म र दक्षिणमा विन्ध्यापर्वतसम्म यो फैलिएको थियो । राजा अशोकले आफ्नो राज्यको विस्तार कलिङ्ग र अन्य राज्यहरूमाथि विजय प्राप्त गरी दक्कन पठारसम्म गरे ।

राजाको स्वभाव ज्यादै उग्र थियो भनिन्छ, र उनको प्रजाले उनलाई चण्डाशोक (क्रोधी अशोक) भन्दथे, तर कलिङ्ग युद्धले उत्पन्न दर्दनाक परिणाम देखा उनको स्वभावमा पूर्ण परिवर्तन देखा पर्न थाल्यो र उनी प्रज्ञा र करुणाको उपदेशका सच्चा भक्त भए। त्यसपछि उनले बुद्धमाथि विश्वास राख्ने व्यक्तिहरूका लागि कैयन् कार्यहरू गरे, जसमध्ये तल उल्लेख गरिएका दुई कार्यहरू व्याख्या योग्य छन्।

पहिलो, “प्रस्तरमा कुँदिएका अशोकका राजाज्ञा” अथवा प्रस्तर स्तम्भमा अथवा टक्काइएका भीर भित्ताहरूमा कुँदिएका बौद्ध उपदेशमा आधारित प्रशासकीय धारणाहरू, जो उनले धेरै ठाउँमा राखे, यसरी बुद्ध धर्मको प्रचार गरे। दोस्रो, उनले आफ्नो राज्यभन्दा सबै दिशाका अन्य देशहरूमा प्रज्ञा र करुणाको उपदेश पुऱ्याउन नियोगहरू पठाए। विशेष गरी उल्लेखनीय कुरा सीरिया, मिश्र, किरीन, मेसोडोनिया र इपेइरोस जस्ता ठाउँहरूमा पनि नियोग पठाई पश्चिमी देशहरूमा टाढा टाढासम्म बुद्ध धर्म प्रचार गरे। यसका साथै श्रीलंका पठाइएका दूत महेन्द्र (पालीमा महिन्द्र) “सुन्दर लंकाद्वीप (पालीमा लंकादीप)मा उपदेश स्थापित गर्न” सफल भए। यसरी दक्षिणतर्फ बुद्धको उपदेशको प्रचारमा प्रारम्भिक बिन्दुको स्थापना गरे।

२. महायान बुद्ध धर्मको उदय

“बुद्ध धर्मको पूर्वतर्फको गति”का सम्बन्धमा पछिल्ला समयका बौद्धहरूले चर्चा गरेका छन्। तर ईशापूर्व कालका शताब्दीहरूमा बुद्ध धर्मको मुख स्पष्ट रूपले पश्चिमतर्फ फर्केको थियो। ईशा युगको केही अघि अथवा केही पछि बुद्धधर्मको मुख पूर्वतर्फ फर्कन थाल्यो। तर यस कुराको उल्लेख गर्नुभन्दा अघि हामीले बुद्ध धर्ममा प्रकट भएका महत्वपूर्ण परिवर्तनहरूको चर्चा गर्नुपर्दछ। यो परिवर्तन त्यो “नयाँ धारा”का अतिरिक्त केही होइन जसलाई महायान बुद्ध धर्म भनिन्छ, त्यसले बलियो जरा गाड्दै तत्कालीन उपदेशमा एक विशिष्ट तत्वका रूपमा प्रकट भइरहेको थियो।

कहिले, कसरी र कसद्वारा यो “नयाँ धाराको” सूत्रपात भएको हो, अभैसम्म कसैले पनि यसको उत्तर निश्चयपूर्वक दिन सकेको छैन। यस सम्बन्धमा, हामीले यी अभिप्रायः मात्र प्रकट गर्न सक्दछौं। पहिलो, तत्कालीन धर्माचार्यहरू मध्ये प्रगतिशील तत्वका रूपमा गनिएका महासांघिका विचार धाराको तथाकथित विचार-अन्वयद्वारा यस प्रवृत्तिको प्रादुर्भाव गरिएको हुनुपर्दछ। दोस्रो, ईशा युग प्रारम्भ हुनुभन्दा एक दुई शताब्दी अघिदेखि प्रारम्भ भएको एक शताब्दी भित्रमा महायान शास्त्रका महत्वपूर्ण तत्वहरूको उत्पत्ति भइसकेको थियो। जब महायान शास्त्रले पुष्टि गरेको नागार्जुनको ओजस्वी विचार विकसित भयो, महायान धर्मको इतिहासको मञ्चमा सुस्पष्ट रूपमा अग्रिम पंक्तिमा आफूलाई स्थापित गर्‍यो।

बुद्ध धर्मको लामो इतिहासमा महायानले धेरै ठूलो भूमिका खेलेको छ। जहाँसम्म चीन र जापानको सम्बन्ध छ, यी देशहरूको सम्पूर्ण जसो इतिहासमा बुद्ध धर्मको विकास महायान उपदेशको प्रभावमा भयो। यो कुरा अनौठो देखिँदैन किनभने मानव समुदायको मोक्षका निमित्त नयाँ आदर्शहरूको निर्धारण गरी सकिएको थियो; यस आदर्शको अभ्यासका निमित्त बोधिसत्वका रूपमा जीवित सन्तहरूको कल्पना गरिएको थियो; यसका अतिरिक्त यी कुराहरूको पुष्टिका निमित्त, महायान विचारहरूले आध्यात्मिक अथवा मनोवैज्ञानिक क्षेत्रमा प्रस्तुत गरेका बौद्धिक परिणामहरू वास्तवमा ओजस्वी थिए। यसप्रकार यद्यपि यो एकापट्टी गौतम बुद्धको उपदेशसँग जोडिएको थियो, तर साथै यसमा प्रज्ञा करुणाका धेरै नयाँ विधिहरू थपिए। यी नयाँ संकलनहरूका साथ बुद्धधर्म, उत्साह र तेजले भरिएर आयो अनि एक महानदीको उर्लदो प्रवाह जस्तै गरी पूर्वका देशहरूलाई समृद्ध पार्‍यो।

३. मध्य एशिया

मध्य एशियाका देशहरूबाट नै चीनले सर्वप्रथम बुद्ध धर्मको शिक्षा लियो। तसर्थ, भारतबाट चीनमा उपदेशको विस्तारको कुरा गर्दा, रेशम मार्गको चर्चा गर्नु आवश्यक छ। यस मार्गले मध्य एशियाका असीमित प्रदेशहरू भई पश्चिम र पूर्वलाई जोड्दथ्यो। यो व्यापार मार्ग हान वंशका राजा ऊ (शासनकाल १४०-८७ ई.पू) को युगमा खोलिएको थियो। त्यस कालमा हान राज्य निकै पश्चिमसम्म फैलिएको थियो। सिकन्दर महान् द्वारा अविप्रेरित वाणिज्य सम्बन्धी भावना, छिमेकका राज्यहरू जस्तो फरगना, सगिदयाना, तुरबारा र पार्थियासम्म पनि अभै सबल रूपमा सक्रिय थियो। यी मुलुकहरू भएर जाने प्राचीन मार्गमा रेशमले अत्यन्त महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको थियो र यसैले यसको नाम रेशम मार्ग रह्यो। ईसा युगको प्रारम्भको केही ठीक अघि अथवा पछि भारत र चीनले यसै व्यापार मार्गद्वारा आफ्ना प्राथमिक सांस्कृतिक सम्पर्कहरू प्रारम्भ गरे। यसै कारणले, यस मार्गलाई बुद्ध धर्मको मार्ग समेत भनियो।

४. चीन

चिनियाँहरूले बुद्ध धर्म शास्त्र एवं तिनको अनुवाद ग्रहण गरेपछि, चीनमा बुद्ध धर्मको इतिहासको प्रारम्भ हुन्छ। प्राचीन कालको सबभन्दा पुरानो कृति “शु-शि-एर-चाङ्ग-चिङ्ग” (बुद्ध वचनका वयालीस खण्डमा भएका सूत्र) भनिन्छ, जुन अनुवाद काश्यपमातङ्ग र अरुहरूले उत्तरवर्तीपूर्वी हानका राजा मिङ्गको यिङ्ग पिङ्ग युग (५८-७६ ई.) मा गरिएको थियो, तर आधुनिक कालमा यस कुरालाई शंकास्पद दन्त्य कथाका रूपमा लिइन्छ। प्रमाणिक विचारधाराले हाल यसको श्रेय आन-सेङ्ग-कोवोलाई दिन्छ, जो १४८-१७१ ई. सम्म, लो याङ्गमा अनुवाद कार्यमा कार्यरत थिए। यस कालदेखि उत्तरी शुंग वंश (९६०-११२९ ई.) सम्म अनुवादको कार्य लगभग एक हजार वर्षसम्म चलिरह्यो।

प्रारम्भिक वर्षहरूमा, जसजसले धार्मिक ग्रन्थहरूको परिचय गराउनमा एवं तिनको अनुवाद गर्नमा आधारभूत भूमिका खेले, तिनीहरू मुख्यतः मध्य एशियाका देशहरूबाट आएका धर्माचार्यहरू थिए। उदाहरणार्थ, माथि उल्लेख गरिएका आन-सेङ्कोवो पाथियावाट आएका थिए, काङ्ग-तेङ्ग-काई तेस्रो शताब्दीतिर लो-याङ्गमा आए र उनले सुखावतीव्यूह (असीमित जीवनको पुस्तक) अनुवाद गरे, उनी समरकन्द क्षेत्रबाट आएका थिए। यसका अतिरिक्त, चु-फा-हु अथवा धर्मरक्ष जसलाई “सद्धर्मपुण्डरीक”को अनुवादकका रूपमा मानिन्छ, उनी तुखाराबाट आएका थिए। उनी लो याङ अथवा चाङ्ग-आनमा तेस्रो शताब्दीको अन्तिम कालदेखि चौथो शताब्दीको प्रारम्भिक कालसम्म बसे। जब कुचावाट पाँचौँ शताब्दीको प्रारम्भिक कालमा कुमारजीव आए, चीनमा अनुवाद कार्य पराकाष्ठामा पुग्यो।

त्यसै कालतिर धर्माचार्यहरूको क्रियाकलाप बढ्न थाल्यो र उनीहरूले बौद्ध उपदेश अन्वेषण गर्न तथा संस्कृतिको अध्ययन गर्न चीनबाट भारतको यात्रा गरे। यी धर्माचार्यहरूमध्ये अग्रणी फाहियान (३३९-४२० ? ई.) थिए। उनले भारतका निमित्त सन् ३९९ मा लो याङ्ग छाडेर पन्द्र वर्षपछि घर फर्के। भारतको भ्रमण गर्ने धर्माचार्यहरू मध्ये सबभन्दा विशिष्ट हुएन-शाङ्ग (६०२-६६४ ई) थिए, जसले सन् ६२७ मा भारतका निमित्त प्रस्थान गरे अनि सन् ६४५मा उन्नाइस वर्षको लामो अवधिपछि स्वदेश फर्के। यी बाहेक ई-चिङ्गले (६३५-७१३ ई.) (यिनको नाम ई-चिङ्ग पुस्तकको नामसँग भ्रममा पर्नुहुँदैन) सन् ६७१ मा समुन्द्र मार्ग हुँदै भारतको भ्रमण गरी पच्चीस वर्षपछि सोही मार्ग हुँदै स्वदेश फर्के।

यी धर्माचार्यहरूले संस्कृतको अध्ययन गर्न आफै भारतको यात्रा गरे। अनि आफूले छानेका धर्मग्रन्थहरू स्वदेश लिएर आएर तथा धर्मग्रन्थको अनुवादमा प्रमुख भूमिका खेले। विशेष गरी हुएन-शाङ्गले देखाएको भाषा सम्बन्धी क्षमता सर्वश्रेष्ठ थियो, तथा उनको उत्साहपूर्ण कार्यले गर्दा चीनमा धर्मग्रन्थको अनुवाद अबै पराकाष्ठामा पुग्यो। यसभन्दा अघि कुमारजीवद्वारा प्रतिनिधित्व गरिएका कृतिहरूलाई “पुराना अनुवाद” भनिन्छ, एवं हुएन-शाङ्ग तथा ती पछि आएका अनुवादकहरूको कृतिहरूलाई “नयाँ अनुवाद” भनी पछिल्ला समयका बौद्ध विद्वान्हरूले संज्ञा दिएका छन्।

बौद्ध धर्मग्रन्थका यी वृहत पुस्तकहरूमा आधारित भएर, जसलाई उनीहरूले संस्कृतबाट अनुवाद गरेका थिए, यी विद्वान् व्यक्तिहरूका विचार प्रवृत्ति एवं क्रियाकलापहरू क्रमशः तर सबल रूपले चीनवादी भयो। जातिगत प्रकृति, आवश्यकता तथा विश्वासहरू स्पष्ट रूपले देखा पर्न थाले। यस प्रवृत्तिको प्रकटीकरणका रूपमा, प्रारम्भिक कालमा धर्माचार्यहरूले आफ्नो विचारधारालाई आध्यात्मिक रूपले प्रज्ञा तथा सूत्रहरूमा चर्चा गरिएका “शून्यता” तर्फ विशेष रूपले लगाएको देखिन थाल्यो। त्यसपछि, उनीहरूले तथाकथित “हीनयान” लाई परित्याग गरी, आफ्नो मनलाई एकाग्ररूपले महायानतर्फ लगाए। यसका अतिरिक्त, यो प्रवृत्ति तेन्दाई सम्प्रदायमा क्रमशः स्पष्ट भएर आयो, एवं जब जेन सम्प्रदाय प्रकट भयो, यसले आफ्नो प्रभाव चुलीमा पुऱ्यायो।

छैठौँ शताब्दीको उत्तरार्धमा मात्र तेन्दाई सम्प्रदायले चीनमा पूर्णता प्राप्त गर्‍यो, जसलाई यस सम्प्रदायका तेन्दाई धर्मगुरु तेन्दाई दाइसी, ची-यी (५३८-५९७ ई.) ले परिपूर्णतामा पुऱ्याए। उनी बौद्ध विचारधाराका सर्वश्रेष्ठ व्यक्तिमध्ये एक थिए, एवं बुद्धका उपदेशको पाँच काल तथा आठ सिद्धान्तको समालोचनात्मक वर्गीकरण यिनै सन्तद्वारा तयार गरिएको थियो, जसले धेरै कालसम्म चीन तथा जापानको बुद्ध धर्म माथि व्यापक प्रभाव राखेका थिए।

विवेचनाबाट थाहा हुन्छ, चीनमा विभिन्न सूत्रहरू उनीहरूको उत्पत्तिको क्रममा ल्याइएका होइनन्, जब ती ल्याइदै गए तब तिनको अनुवाद हुँदै गयो। यी सूत्रहरूको संख्या धेरै भएको हुँदा तिनीहरूको उत्पत्ति र मूल्यांकनको बारेमा कसरी बुझ्ने, त्यो नै समस्या भयो। बुद्ध धर्म सम्पूर्ण रूपमा विवेचना गर्न आवश्यक थियो र यसका सम्बन्धमा आफ्नो आफ्नो ग्रहण क्षमता अनुसार कुनै व्यक्तिले कस्तो आधार लिएको थियो भन्ने देखाउनु पनि आवश्यक थियो। जहाँसम्म सूत्रहरूको मूल्यांकनको प्रश्न छ, सर्वप्रथम, चिनिया विचारधाराको प्रवृत्ति अग्रस्थानमा आउँछ। तर सर्वोपरि रूपमा, ची-यीको विचारधारा अत्यन्त यथापद्धति भएकोले परम हृदयग्राही थियो। तर वर्तमान कालको बौद्ध अनुसन्धान कृतिहरू देखापरेपछि, त्यसको उत्कृष्ट प्रभावको पनि अन्त हुनुपर्ने भयो।

चीनमा बुद्ध धर्मको इतिहासमा “सबभन्दा पछि आउने” जेन सम्प्रदाय थियो । यसका संस्थापक बोधी धर्म (-५२८ ई.) नाम गरेका कुनै विदेशी मुलुकका श्रवण थिए, तर उनले रोपेको बीज, अतिशोभनीय फूलका रूपमा हुई-नेङ्ग (६३८-७९३ ई.) का समयमा मात्र पुष्पित भयो, जो यो धाराका छैटौँ धर्मगुरु थिए । तर आठौँ शताब्दी उप्रान्त चीनको यस सम्प्रदायले एकपछि अर्को कैयन् प्रतिभायुक्त धर्माचार्यहरूलाई विदेश पठायो, जसले गर्दा कैयन् शताब्दीसम्म जेनले समृद्धि प्राप्त गरी रह्यो ।

बुद्ध धर्मले गहिरो प्रभाव पारेको चिनिया जनतामा बुद्ध धर्म सम्बन्धी नयाँ चिन्तनमार्ग त्यहाँ स्पष्ट रूपले देखा परेको देखिन्छ । यो चिनिया चिन्तन प्रक्रियाद्वारा प्रभावित बुद्धधर्म वाहेक अरु केही थिएन । तैपनि, गौतम बुद्धको उपदेशको प्रवाहमा यो नवीन धारा थपिएपछि यसले अभै ठूलो नदीको रूप लिन गई पूर्वका देशहरूलाई समृद्धशाली पार्न सक्यो ।

५. जापान

जापानमा बुद्धधर्मको इतिहासको प्रारम्भ छैटौँ शताब्दीमा भयो । ५३८ ई. मा पाइक्वे (अथवा कुदारा, कोरिया)का राजाले सम्राट किनमेयीको राजकीय दरवारमा चढाउन एक बुद्ध मूर्ति तथा सूत्रहरू लेखिएको एक ठेली दिएर आफ्नो दूत पठाएपछि, यस देशमा बुद्ध धर्मको परिचयको प्रारम्भ भयो । यस धर्मको इतिहास तसर्थ हाल १४०० वर्षभन्दा पुरानो भइसकेको छ ।

यो लामो इतिहासमा हामीले हाम्रो बुद्ध धर्मलाई तीन कालसँग सम्बन्धित भएर विचार गर्न सक्दछौँ । पहिलो काल हामीले सातौँ र आठौँ शताब्दीको बुद्धधर्मलाई लिन सक्दछौँ । यसलाई भौतिक रूपमा देखाउन होर्युजी मन्दिर (६०७ ई.) र तोदाइजी मन्दिर (५२७ ई.) को उल्लेख गर्न सक्दछौँ, जो यसै कालमा बनेका थिए । यस कालतिर नियालेर हेर्दा, त्यसवेला सम्पूर्ण एशियामा संस्कृतिको बाढी अपूर्व ठूलो रूपमा उर्लिएको देखिन्छ । यस कालमा जब पश्चिमी सभ्यता गहिरो अन्धकारमा थियो भने पूर्वमा आश्चर्यजनक सक्रियता एवं तीव्र गतिले विकसित हुँदै थियो । चीनमा, मध्य एशियामा, भारतमा र दक्षिण सागरका देशहरूमा बौद्धिक, धार्मिक तथा कला क्षेत्रका क्रियाकलाप सबल रूपले अधि बढिराखेका थिए । यी आन्दोलनहरूका सँगसँगै मिलेर बुद्ध धर्मले पूर्वी संसारलाई आफ्नो मानवतावादी

प्रवाहले पखात्दै थियो । जापानी संस्कृतिको नयाँ गतिशीलताको प्रमाण भव्य रूपको होयुजी तथा शोभायमान तोदाइजीको निर्माणमा देखा परी राखेको थियो; साथै ती घटनाहरूका सँगसँगै आएका विभिन्न धार्मिक तथा कलात्मक क्रियाकलापहरूमा पनि देखिएको थियो, सो जापानी संस्कृतिको गतिशीलताबाट सम्पूर्ण एशियाको विशाल क्षेत्रलाई ढाकिराखेको सांस्कृतिक छलले सो प्रदेशको सबैभन्दा पूर्वी छेउलाई अनुप्राणित गराएको हो भन्ने मानिएको छ ।

यस क्षेत्रका निवासीहरू, जो धेरैकालसम्म असभ्य अवस्थामा रहेका थिए, एक महान् संस्कृतिको प्रवाहमा स्नान गर्न थाले एवं सभ्यताको फूल यहाँ अकस्मात् जस्तै गरी पुष्पित भयो । ती शताब्दीहरूमा भाग्यले एक प्रकारले जापानको साथ दियो । यस संस्कृतिको उदयमा उत्तरदायी प्रमुख अग्रणी बुद्ध धर्म बाहेक अरु थिएन । तसर्थ, तत्कालीन बौद्ध मन्दिरहरू धेरै महत्वपूर्ण सामाजिक केन्द्रहरू हुन पुगे, तथा धर्माचार्यहरू नयाँ शिक्षाका अग्रगामी व्यक्ति हुन पुगे । धर्म मात्र नभई एक विस्तृत र महान् संस्कृतिको विकास भयो । यो नै बुद्ध धर्मको वास्तविक अवस्था थियो जुन यो देशमा प्रत्यारोपण गरिएको थियो ।

नवौँ शताब्दीमा दुई महान् धर्माचार्यहरू, साइच्यो (देन्यो दाईसी, ७६७-८२२) र कुकाई (कोबो दाईसी, ७७४-८३५) त्यसवेला देखापरे, अनि दुई बौद्ध सम्प्रदायको स्थापना गरे, जसलाई संयुक्त रूपमा हेईयान-बुद्धधर्म भनिन्छ । यो नै शुद्ध जापानी बौद्ध धर्मको स्थापना थियो । उनीहरूले बुद्ध धर्मलाई त्यसको मौलिक रूप र अभ्यासमा ग्रहण गरे तथा हिउँद पर्वत एवं कोया पर्वतमा क्रमशः केन्द्रीय मठहरूको स्थापना गरे । तिनको स्थापनाको तीन सय वर्षमा कामाकुरा युगसम्म तेन्दाई र शिनगोन, यी दुई सम्प्रदायहरूले, मुख्यतः कुलीन तन्त्र तथा सम्राटको दरवारमा समृद्धि प्राप्त गरे ।

दोस्रो काल बाह्रौं तथा तेह्रौं शताब्दीको बुद्धधर्मलाई लिन सकिन्छ। त्यस कालमा होनेन (११३३-१२१२ ई.), शिनरान (११७३-१२६२ ई.), दोगेन (१२००-१२५३ ई.), निचिरेन (१२२२-१२८२ ई.) आदि जस्ता महान् धर्माचार्यहरू प्रकट भए। आज पनि, जब हामीले हाम्रो देशको बुद्धधर्मको चर्चा गर्दछौं, हामीले यी महान् धर्माचार्यहरूको चर्चा नगरी रहन सक्दैनौं। किन त ती शताब्दीहरूमा मात्र महान् धर्माचार्यहरूको उदय भयो ? किनभने त्यस समयका यी महापुरुषहरूका समक्ष एउटै समान समस्या प्रस्तुत थियो। त्यसो भए त्यो समान समस्या के थियो त ? सायद नितान्त जापानी ढंगले बुद्ध धर्मको ग्रहण नै त्यो समस्या थियो।

यसबाट एउटा प्रश्नको उत्पत्ति हुन सक्दछ, “किन ? के बुद्ध धर्म यस देशमा त्यस कालभन्दा धेरै अघि स्थापित भइसकेको होइन ?” ऐतिहासिक रूपमा यो सत्य हो। तर यस देशका निवासीहरूलाई आयात गरिएको धर्म राम्ररी ग्रहण गर्न, नयाँ रूप दिन र पूर्ण रूपले आफ्नो बनाउन, कैयन् सय वर्ष लाने कुरा पनि साँचो हो। सारांशमा, यस देशमा बुद्ध धर्म ग्रहण गर्ने कार्य सातौं र आठौं शताब्दीमा प्रारम्भ भयो अनि यी प्रयत्नहरूको फलस्वरूप बाह्रौं र तेह्रौं शताब्दीमा यी धर्माचार्यहरूको माध्यमबाट यो पुष्पित भयो।

यसपछि ती प्रसिद्ध धर्माचार्यहरूले बनाएको जगमा आधारित भएर जापानमा बुद्ध धर्मले, आजसम्म पनि आफ्नो प्रतिष्ठा कायम राखेको छ। ती विशिष्ट धर्माचार्यहरूको उदयपछि अन्य महान धर्माचार्यहरू जापानी बुद्ध धर्मको इतिहासमा देखापरेन। तैपनि, वर्तमान लेखकको विचारमा हाम्रो ध्यान आकर्षित गर्ने कुरा वर्तमान कालमा मौलिक बुद्ध धर्ममाथि गरिएको अन्वेषणहरूको फललाई मान्नुपर्दछ।

पहिलो पल्ट ग्रहण गरिएदेखि, जापानमा बुद्ध धर्म, यसको वस्तुतः सम्पूर्ण रूप, महायान बुद्ध धर्म थियो, जो चिनिया बुद्ध धर्मको प्रभावमा थियो। विशेषतः बाह्रौं र तेह्रौं शताब्दीका महान् उपदेशकहरूको उदय भएपछि, महायान उपदेश नै सम्प्रदायहरूका संस्थापकहरूका निमित्त मुख्य प्रवाह भए र यो दृष्टिकोण आजसम्म पनि कायमै छ। जापानमा बुद्ध धर्मको इतिहासको जहाँसम्म सम्बन्ध

छ, मौलिक बुद्ध धर्मको अध्ययनको प्रारम्भ मेइजी युगको मध्यपछि भयो। सम्प्रदायहरूका संस्थापक अतिरिक्त बुद्ध धर्मका संस्थापक पनि छन् भन्ने तथ्यलाई स्मरण गराउन गौतम बुद्धका मूर्तिहरू पुनः स्पष्ट रूपले प्रकट भए। अनि यसले ती तथ्यहरू विर्सेका तथा महायान उपदेशका अतिरिक्त अर्को छैन भनी ठान्ने व्यक्तिहरूलाई बुद्ध धर्मको पद्धतिबद्ध सम्प्रदाय पनि छ भनी स्पष्ट गराइयो। यी नयाँ दृष्टि अझै अध्ययन संस्थानहरूको अध्ययनमा सीमित रहेको हुँदा यिनले अहिले पनि धार्मिक उत्साह जाग्रत गर्न सबल भइसकेका छैनन्। तर यस देशका निवासीहरूमा बुद्ध धर्मसम्बन्धी ज्ञानले एक नयाँ मोड लिइराखेको देखिन्छ। यस दृष्टिलाई यसका लेखकले माथि उल्लेख गरिएका तीन कालहरूमध्ये तेस्रो अथवा अन्तिम काल मानेको छ।

बुद्धका उपदेशको प्रसारण

बुद्ध धर्म त्यो धर्म हो जसको आधार शाक्यमुनि बुद्धले आफ्नो जीवनको पैतालीस वर्षसम्म दिएको उपदेशमा निर्मित भएको छ। आफ्नो उपदेशमा उनले प्रयोग गरेका वचनहरू, यस धर्ममा सम्पूर्ण अधिकारिकता राख्छन्। यद्यपि यसमा चौरासी हजार धर्मद्वारहरू र धेरै सम्प्रदायहरू छन् तापनि शाक्यमुनिको धर्मशास्त्रसँग यिनीहरूको सम्बन्ध नभएको कुनै पनि छैन। ती पुस्तकहरू जुनमा बुद्धका उपदेशहरू संकलन गरिएका छन्, तिनलाई ईस्साइक्यो अथवा दाइज्योक्यो भनिन्छ, जुन पवित्र धर्मग्रन्थहरूको सम्पूर्ण संग्रह हो।

शाक्यमुनि बुद्धले बडो दृढताका साथ मानिसहरूका बीच समानताको पक्षमा वहस गर्नु भई आफ्नो उपदेश प्रत्येकले सम्पूर्ण रूपमा बुझ्न सक्नु भनी दैनिक प्रयोगमा आउने स्पष्ट र साधारण भाषामा उपदेश दिनु भयो। असंख्य मानिसहरूको लाभका निमित्त उहाँले असी वर्षको आयुको अन्तिम घडीसम्म आफ्नो उपदेश दिइराख्नु भयो। यस लामो अवधिमा उहाँले एक दिन पनि विश्राम लिनु भएन।

शाक्यमुनि बुद्धको महापरिनिर्वाणपछि, उहाँका शिष्यहरूले आफूले सुनेअनुसार बुद्धका उपदेशहरू अरुलाई दिने गरे। तर उपदेशको प्रसारण हुँदा र दोहो-याई दोहो-याई सुनाउँदा, शिष्यहरूले आफूले सुनेको र बुझेको कुरामा कतै भूल भई उपदेशमा केही अन्तर आएको हुन सक्दछ। तैपनि, शाक्यमुनि बुद्धको वचनको प्रसारण सदैव यथार्थ र शुद्ध रूपमा गरिनु पर्दछ, एवं कुनै विभेद विना यो उपदेश सुन्न पाउने अवसर सबैलाई प्रदान गरिनु पर्दछ। तसर्थ, बुद्ध वचन र उपदेश उनीहरूले जसरी सुनेका थिए, त्यसैअनुसार परस्परमा उच्चारण गरी तिनलाई एकीकरण एवं संग्रह गर्न कैयन् वरिष्ठ धर्माचार्यहरू भेला भए, अनि यस कार्यमा उनीहरूले आफ्नो छलफल कैयन् महिना व्यतीत गरे। यसरी निस्केको कृतिलाई केचुज्यु अथवा व्यवस्थित गरिएको भनिन्छ। उनीहरूले महान् उपदेशकका वचनहरूलाई, कति निष्ठापूर्वक एवं विचारपूर्वक प्रसारण गरे भन्ने कुरा स्पष्ट हुन्छ।

यसरी एकीकरण गरिएको उपदेशलाई लिपिबद्ध गरियो। यसरी लिपिबद्ध गरिएका उपदेशमा पछिल्ला समयका धर्माचार्यहरूले टिप्पणी र व्याख्याहरू थपे, जसलाई रोन अथवा टिप्पणी भन्ने संज्ञा दिइयो। बुद्धका उपदेशहरू पछिल्ला कालमा यसरी थपिएका टिप्पणीहरू र बुद्ध शीलहरूलाई सानज्यो (बौद्ध धर्म शास्त्रका तीन विभाग) अथवा संस्कृतमा त्रिपिटक भन्न थालियो।

सानज्यो अथवा त्रिपिटकमा क्योज्यो, रीचुज्यो र रोन्ज्यो सम्मिलित छ, ज्यो शब्दको अर्थ भाँडो हुन्छ। क्योले बुद्ध धर्म शास्त्र, रीचुले संघको नियमलाई अनि रोन्ले विशिष्ट धर्माचार्यहरूले लेखेका टिप्पणीहरूलाई बुभाउँछ।

लगभग सबै सम्प्रदायहरूले उनीहरूको आफ्नै धर्मादेश (संस्कृतमा त्रिपिटक, पालिमा तिपिटक) सुरक्षित गरेका थिए, तर थेरवादीहरूको मातहतमा रहेको, पाली भाषाको त्रिपिटक मात्र सम्पूर्ण रूपमा अस्तित्वमा रहेको छ। यसै पाली भाषामा भएको धर्मादेशले साधारण लिखित स्रोतको रूपमा दक्षिण र दक्षिण पूर्वी एशियाका बौद्ध देशहरूमा महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको देखिन्छ।

परम्परा अनुसार चीनमा बुद्ध धर्मको पहिलो प्रचार सन् ६७ मा भएको थियो, जुनवेला अपर पूर्वी हान वंश (२५-२२० ई.)का राजा मिङ्गले राज्य गर्दै थिए। तर वास्तवमा यसको चौरासी वर्षपछिमात्र बुद्ध धर्मशास्त्र चीनमा ल्याएर त्यसको अनुवाद (१५१ ई.)मा त्यसै वंशका राजा हुआनद्वारा भयो। त्यतिवेलासम्म भारतमा महायान बौद्ध धर्म स्थापित भैसकेको थियो, महायान बौद्ध धर्मका धर्मशास्त्रहरू र त्यसभन्दा अघिका धर्मशास्त्रहरू दुवै कुनै विभेद विना चीनमा प्रसारण भयो। त्यसपछिको १७०० वर्षसम्म, धर्मशास्त्रहरूलाई चिनिया भाषामा अनुवाद गर्ने प्रयत्नहरू कायमै रहे। यसरी अनुवाद गरिएका पुस्तकहरू र संस्करणहरूको संख्या ५५८६ संस्करणमा १४४० धर्मग्रन्थमा हुन पुगे। यी अनुवाद गरिएका धर्मशास्त्रहरूको संरक्षणका प्रयत्नहरू, वेइ वंशको पालादेखि नै प्रारम्भ भयो। यसै समयतिर चीनका विशिष्ट धर्माचार्यहरूका कृतिहरू बुद्ध धर्मशास्त्रमा थपिन थाले अनि ती पुस्तकहरूलाई त्रिपिटक भन्ने संज्ञा दिनु उचित भएन। जब सुई युगको प्रारम्भ भयो, सबै पवित्र रचनाहरूको सम्पूर्ण संग्रहलाई इस्साईक्यो नाम दिइयो, अनि ताङ्ग युगमा तिनलाई दाइज्योक्यो भन्ने नाम दिइयो, अर्थात् सम्पूर्ण बुद्ध धर्मशास्त्र, नियम र ग्रन्थहरूलाई यो संज्ञा दिइयो।

तिब्बतमा बुद्ध धर्मको प्रवेश सातौँ शताब्दीतिर भयो, एवं लगभग १५० वर्षसम्म अर्थात् नवौँदेखि एघारौँ शताब्दीभित्र बुद्ध धर्म शास्त्रको अनुवादको प्रयत्न गरियो र त्यसै अवधिभित्र तिनको वस्तुतः सम्पूर्ण अनुवाद सम्पन्न भयो।

धर्मशास्त्रहरूको अनुवाद कोरिया, जापान, श्रीलंका, कम्बोडिया, टर्कीको भाषाका साथै सम्पूर्ण पूर्वी भाषाहरूमा मात्र नभई परन्तु ल्याटिन, फ्रेन्च, अंग्रेजी, जर्मन, इटालियन भाषाहरूमा पनि यिनको अनुवाद भएको तथ्यको आधारमा बुद्धका उपदेशको आशिर्वाद हाल संसारको कुनाकुनामा फैलिएको छ भन्ने कुरा निःसन्देह रूपले भन्न सकिन्छ।

तर, पुनर्विचार गर्दा एवं अनुवादको स्तरको दृष्टिकोणबाट पुनरावलोकन गर्दा तथा दुई हजार वर्षभन्दा बढी यो धर्मको विकासको इतिहास र प्रादुर्भावलाई हेर्दा तथा दशहजार वा सोभन्दा बढी अनुवाद लेखिएको हेर्दा, शाक्यमुनि बुद्धका वचनको सही अर्थ बुझ्न अझै कठिन रहेको देखिन्छ, “दाइज्योक्यो”को सहायताले पनि संभव देखिँदैन। तसर्थ “दाइज्योक्यो” बाट सारभूत अभिप्रायहरू छुट्याउनु र तिनलाई धर्ममा आफ्नो आस्थाबनाउने आधार बनाउनु अपरिहार्य छ।

बुद्ध धर्ममा शाक्यमुनि बुद्धले दिनुभएका वचनहरू नै सर्वमान्य हुन्। तसर्थ, बुद्धधर्मको उपदेश त्यो उपदेश हुनुपर्दछ जो हाम्रो दैनिक जीवनको वास्तविकतासँग घनिष्ट रूपले संलग्न छ; अन्यथा यसले मानव हृदयलाई उसको भित्री तहदेखि उपदेशमा विश्वास राख्ने प्रेरणा दिन समर्थ हुन सक्ने छैन। यस अर्थमा, हामीले यस उपदेशलाई आफ्नो बनाउन, यो स्पष्ट सरल हुनु, यसको गुणमा निष्पक्ष हुनु, सबैलाई प्रतिनिधित्व गर्न पर्याप्त हुनका साथै दैनिक जीवनमा प्रयोग गरिने शब्दहरू हुनु वाञ्छनीय छ।

यस पुस्तकको प्रादुर्भाव उपरोक्त विवेचना अनुसार भएको छ। यसले दुई हजार र सयौं वर्षको “दाइज्योक्यो” को इतिहासको प्रवाहलाई क्रमागत गरेको छ। निश्चय नै यस प्रकाशनलाई यसमा भएका कुरामा परिपूर्ण भन्न सकिँदैन। बुद्धका वचनहरू अर्थमा असीमित गहिरो र उनका सदुगुण अत्यन्त असीमित भएको हुँदा साधारण व्यक्तिले सजिलोसँग तिनको ग्रहण गर्न सक्दैनन्।

तसर्थ, यो हार्दिक अपेक्षा गरिन्छ कि यस पुस्तकलाई आगामी संशोधित संस्करणहरूमा अरु परिष्कृत गरी, अझ बढी वास्तविक र बहुमूल्य पारिने छ।

“भगवान बुद्धका उपदेश” को इतिहास

यो बौद्ध ग्रन्थ, भिक्षु मुआन किजुले प्रतिनिधित्व गर्नुभएको “बौद्ध ग्रन्थको नयाँ अनुवाद” प्रचार गर्ने संगठनद्वारा जुलाई १९२५ मा प्रकाशित बौद्ध ग्रन्थको नयाँ अनुवादको जापानी संस्करणलाई आधार मानी संकलन तथा संशोधन गरी तयार पारिएको थियो। यो पहिलो जापानी संस्करण प्रो. स्युगाकु यामावे र प्रो. चिजेन आकानुमाले धेरै जापानी बौद्ध विद्वानहरूको सहयोग लिई संकलन गर्नु भएको थियो, यसको प्रकाशनमा झण्डै पाँच वर्ष लाग्यो।

स्योवा युग (१९२६-१९८९) मा जापानी भाषाको “बौद्ध ग्रन्थको नयाँ अनुवाद लोकप्रिय संस्करण”लाई पनि उक्त संगठनले प्रकाशित गरी जापान भरि जताततै वितरण गरियो।

सन् १९३४ जुलाई महिनामा, जब जापानमा प्रशान्त क्षेत्रका बौद्ध युवकहरूको सम्मेलन भयो, त्यस बेला अखिल जापान युवा बौद्ध संघले श्री डी. गोडाईको सहयोग लिएर उपर्युक्त “बौद्ध ग्रन्थको लोकप्रिय संस्करण” को अंग्रेजी अनुवाद “*The Teaching of Buddha*” (भगवान बुद्धका उपदेश) आफ्ना कृतिहरूमध्ये एक कृतिका रूपमा प्रकाशित गर्‍यो। सन् १९६२ मा, अमेरिकामा बुद्धधर्म प्रचारको सतरीऔँ वार्षिकत्वसवको सम्भूतनामा, मिचुतोयो कम्पनीका संस्थापक श्री येहान नुमाताले “भगवान बुद्धको उपदेश”को अर्को अंग्रेजी संस्करण प्रकाशित गर्नुभयो।

सन् १९६५ मा, जब श्री नुमाताले टोकियोमा बुद्ध धर्म प्रवर्द्धन प्रतिष्ठानको संस्थापन गर्नुभयो, यो अंग्रेजी संस्करणको ग्रन्थको संसारभरी प्रचार कार्यलाई प्रतिष्ठानको क्रियाकलापको रूपमा योजना गरियो।

यस योजनाको लक्ष्य प्राप्त गर्न “भगवान बुद्धको उपदेश” को संशोधन गर्न सन् १९६६ मा एक समिति गठन गरियो। यस समितिका सदस्यहरूमा प्राध्यापकहरू काजुयोसी किनो, स्युयु कानाओका, जेन्तो इशीगामी, सिनको साएकी, कोदो माचुनामी, स्योजुन बान्दो र ताकेमी ताकासे रहनु भयो। प्राध्यापक फुमिओ मासुतानी, श्री एन.ए. वाडेल र श्री तोसीसुके सिमिजुले पनि यसको संशोधनमा काम गर्नुभयो। यसरी “भगवान बुद्धको उपदेश”को अंग्रेजी-जापानी संस्करण नयाँ शैलीमा प्रकाशित भयो।

सन् १९७२ मा अंग्रेजी-जापानी संस्करणको आधारमा प्राध्यापकहरू स्युयु कानाओका, जेन्तो इशीगामी, स्योयु हानायामा, कानसेई तामुरा र ताकेमी ताकासेले अंग्रेजी संस्करणको संग्रहको जिम्मा लिनु भयो, जुन त्यही साल प्रकाशित भयो।

त्यसपछि प्राध्यापकहरू स्योताचु सिओइरी, ताकेमी ताकासे, हिरोसी ताचीकावा, कानसेई तामुरा, स्योजुन बान्दो र स्योयु हानायामा (प्रधान सम्पादक) को एक समिति

गठन गरी “भगवान बुद्धको उपदेश” जापानी संस्करणको पूणः संग्रहको कार्य भयो र यो सन् १९७३ मा प्रकाशित भयो ।

फेरी सन् १९७४ मा, प्राध्यापकहरू कोदो माचुनामी, स्योजुन बान्दो, सिनको साएकी, दोयु तोकुनागा, कानसेई तामुरा र स्योयु हानायामा(प्रधान सम्पादक) को समिति गठन गरी “भगवान् बुद्धको उपदेश” अंग्रेजी संस्करणको श्री रिचार्ड आर. स्टेनरको सहयोगमा पूणः संग्रहको कार्य भयो । यसलाई जापानी संस्करण (सन् १९७३ मा प्रकाशित) सँग एकै पुस्तकमा संग्रह गरियो, फलस्वरूप “भगवान बुद्धको उपदेश” अंग्रेजी-जापानी संस्करण प्रकाशित भयो ।

सन् १९७८ मा प्राध्यापकहरू सिगेओ कामाता र यासुआकी नारा समितिमा आवद्ध हुनुभयो । सन् २००१ मा प्राध्यापकहरू केनेसु तानाका, स्योगो वातानावे, योसीयासु योनेजावा र सेनगाकु माएदा (कार्यकारी सम्पादक) सम्पादकीय समितिमा सामेल हुनुभयो ।

त्यसपछि सन् २०१३ मा बौद्ध धर्म प्रवर्धन प्रतिष्ठान (बुक्क्यो देनदो क्योकाई) ले आफ्नो सांगठनिक स्वरूप “प्रतिष्ठान संस्था” बाट “पब्लिक प्रतिष्ठान संस्था”मा परिवर्तन गर्‍यो । यस परिवर्तनको अवसरमा प्राध्यापकहरू सेनगाकु मायदा (प्रधान सम्पादक), जेन्तो इसीगामी, कियोताका किमुरा, केनेसु तानाका, माकिओ ताकेमुरा, यासुआकी नारा, चिजुको योसीमिजु , योसीयासु योनेजावा र स्योगो वातानावे सदस्य मण्डल रहनु भएको सम्पादकीय समितिको पुनर्गठन भयो । हरेक वर्ष समितिको भेला भई समकालीन समाजको आवश्यकतालाई मध्यनजर गर्दै “भगवान बुद्धका उपदेश”लाई सवल बनाउँदै लैजाने प्रयास जारी राखिने छ ।

“भगवान बुद्धको उपदेश” को सन् २०१४ मा प्रकाशित ४०८ औं अंग्रेजी संस्करणको आधारमा पुस्तकको अनुवाद नेपालीमा जस्ताको तस्तै गर्ने कोशिस गरेको छु । भगवान बुद्धको पवित्र जन्मभूमि नेपालका जनताहरूले पनि भगवान बुद्धले दिनु भएको उपदेश ग्रहण गरी, मनुष्य हुनुको उद्देश्य हासिल गर्न, जीवनको लक्ष्य प्राप्त गर्न, आध्यात्मिक यात्रामा अगाडि बढ्न यस धर्मग्रन्थले प्रेरणा प्रदान गर्ने छ, भन्ने आशा लिएको छु । नेपाल र जापानको मित्रतालाई भगवान बुद्धको आशिर्वाद सदैव प्राप्त भइरहोस् भन्ने कामना गर्दछु ।

नुर्वु लामा
सन् २०१८

“भगवान बुद्धका उपदेश” को अनुक्रमणिका

मानव जीवन	पृष्ठ	पंक्ति
जीवनको अर्थ	5	10
यस संसारको वास्तविक स्थिति	96	20
जीवनको आर्दश मार्ग	234	14
जीवन सम्बन्धी अनुचित दृष्टिकोण	44	16
जीवनको सही धारणा	41	7
दूराग्रहपूर्ण जीवन	57	8
मोहमा परेकाहरूको सम्बन्धमा (उपाख्यान)	127	1
मनुष्यको जीवन (उपाख्यान)	90	18
यदि कोही कामवासना एवं रागको जीवन व्यतीत गर्छ भने (उपाख्यान)	90	6
बृद्ध अवस्था, रोग, मृत्युले के शिक्षा दिन्छन् (कथा)	93	15
मृत्यु अनिवार्य हो (कथा)	94	18
ती पाँच कुराहरू जसको प्राप्ति यस संसारमा कसैले गर्न सक्दैन	48	7
यस संसारका चार सत्य	48	16
मोह र ज्ञान दुवैको उत्पत्ति मनबाट हुन्छ	49	7
बीस कुराहरू जो साधारण व्यक्तिलाई सम्पन्न गर्न कठिन छन् तर बहुमूल्य हुन्छन्	133	5
श्रद्धा		
श्रद्धा अग्नि हो	179	7
श्रद्धाका तीन महत्वपूर्ण पक्ष हुन्छन्	180	19
श्रद्धा भनेको प्रकटीकरण हो	182	1

	पृष्ठ	पंक्ति
श्रद्धा स्वच्छ मनमा प्रकट हुन्छ	181	7
सत्य प्राप्त गर्नु भनेको अन्धाहरूले स्पर्शद्वारा हात्तीको वर्णन गर्नुजस्तो हो (उपाख्यान)	75	1
बुद्ध धर्मको सत्य उपदेशले बुद्ध-प्रकृति कहाँ रहन्छ भनी बुझाउँछ (उपाख्यान).....	77	16
बुद्ध-प्रकृति रागमा लुकेको हुन्छ (उपाख्यान)	73	12
सन्देहले श्रद्धा कम गर्छ	182	9
बुद्ध सम्पूर्ण संसारका पिता हुन् तथा मनुष्यहरू उनका सन्तान हुन्	35	19
बुद्धको प्रज्ञा महासागर जस्तै विस्तृत एवं गहिरो छ	34	9
बुद्धको भावना महा-करुणाले पूर्ण छ	15	1
बुद्धको करुणा चिरस्थायी छ	16	5
बुद्धको कुनै भौतिक शरीर छैन	13	19
बुद्धले जीवनपर्यन्त उपदेश दिनु भयो	23	16
बुद्धले जीवन र मृत्युको कल्पनाको प्रयोग मनुष्यहरूलाई प्रेरित गर्न गर्नुभयो	23	16
बुद्धले उपाख्यानहरूको प्रयोग गरी मनुष्यलाई उनीहरूको दुःखबाट बचाउनु भयो	19	5
” ” ”	20	1
ज्ञानको संसार.....	236	10
बुद्ध , धर्म र संघको उपासक हुनु.....	178	1
शील पालन गर्ने, मनको एकाग्रताको अभ्यास गर्ने एवं बुद्धिमत्तापूर्वक कार्य गर्ने पद्धति सिक्न.....	163	13
आर्य-अष्टाङ्गिक मार्ग	166	16
ज्ञानको अर्को किनारामा पुग्ने छ मार्गहरू	168	16
चार सही प्रक्रियाहरू	168	5

चार विचारणीय कुराहरू	167	15
ज्ञान प्राप्तिका निमित्त शक्तिका पाँच क्षमताहरू	168	11
मनका चार असीमित स्थितिहरू	171	14
जसले चार आर्य सत्य बुझ्दछन्	39	13
मनुष्यको मृत्यु र जीवनको अनित्यता	12	21
जसले अमिताभ बुद्धको नाम स्मरण गर्छ उनीहरूको जन्म उनको पवित्र भूमिमा हुन्छ	113	1
आफूलाई एक ज्योति बनाऊ आफूमाथि भर पर	10	16

मानसिक अभ्यास

आफना निमित्त सबभन्दा महत्वपूर्ण के हो भनी प्रत्येकले बोधगम्य गर्नुपर्छ (दृष्टान्त)	150	8
आफ्नो पहिलो पाइलामा ध्यान दिनुपर्छ	133	1
आफूले खोजेको कुरा बिसर्नु हुँदैन (दृष्टान्त)	152	10
कुनै कुरामा सफलता पाउन धेरै कठिनाइहरू सहनु पर्छ (कथा)	158	15
बारम्बार असफल हुँदा पनि धैर्य धारण गर्नुपर्छ (कथा)	173	7
असन्तोषपूर्ण स्थितिमा पनि आफ्नो मनलाई विचलित हुन दिनु हुँदैन (कथा)	124	1
जसले आर्य मार्ग बुझी अनुसरण गर्छन उनले ज्योति लिएर अन्धकारमा जानु जस्तै हो	40	10
जहाँ गए पनि मानिसले मानव जीवन सम्बन्धी उपदेश पाउन सक्नेछ (कथा)	161	18

	पृष्ठ	पंक्ति
मानवहरू आफ्नो मनको निर्देशन पछि		
पछि लाग्ने हुन्छ	121	19
उपदेशको मर्म भनेको आफ्नो मन नियन्त्रण गर्नु हो	11	13
प्रथमतः आफ्नो मनको नियन्त्रण गर	212	1
यदि तिमीले आफ्नो मन नियन्त्रण गर्नु भन्ने	122	1
मनका विभिन्न स्थितिहरू (उपाख्यान)	118	13
मन आत्मा होइन	46	12
मनलाई तिमीमाथि आधिपत्य स्थापित गर्न नदेऊ	10	19
आफ्नो मनमाथि विजय पाऊ	154	11
आफ्नो मनको स्वामी होऊ	11	19
सबै दृढकर्महरू शरीर, वचन र मनबाट आउँछन्	87	2
मन र शब्दहरूको सम्बन्ध	125	6
यो शरीर सापट लिएको वस्तु वाहेक केही होइन (कथा) ...	143	7
शरीर सबै अपवित्रताहरूले भरिएको छ	130	21
कुनै वस्तुको तृष्णा नगर	10	19
शरीर, वचन र मनलाई शुद्ध राख	123	12
निष्पक्ष बस र कठिन प्रयत्न गर (कथा)	172	14

मानव दुःख

मानव दुःख मनको आशक्तिबाट उत्पन्न हुन्छ	42	19
दुःखको निवारण कसरी गर्ने	13	8
ज्ञानका ढोका मोह र अज्ञान हुन्	59	14
दुःखबाट मोक्ष कसरी पाउने	116	1

जब रागको तातो अग्नि निभ्दछ , तब आनन्दप्रद		
ज्ञान प्राप्त हुनसक्छ	141	20
कामवासना नै मोहको स्रोत हो	85	15
कामवासनालाई फूलभिन्न लुकेको विषालु सर्प		
जस्तै सम्भन्नु पर्छ	85	17
जलिरहेको घरकाप्रति आशक्ति नराख (उपाख्यान)	19	16
राग नै दुष्कर्महरूको स्रोत हो	118	6
यो संसार जलिरहेको आगोमा छ	82	19
यदि मानिसहरू यश र प्रतिष्ठाको पछि पछि		
लाग्छन् भने यो स्वयम्लाई जलाउनु हो	119	10
यदि मानिसहरू सम्पत्ति र कामवासनाका पछि पछि		
लाग्छन् भने उसले आफूलाई विनाश गर्दछ	119	16
बुद्धिमान मनुष्य र मूर्ख मनुष्यको मौलिक		
प्रकृतिमा अन्तर हुन्छ	134	3
मूर्ख मानिसहरू आफ्ना गल्तीहरू थाहा		
पाउँदैनन् (उपाख्यान)	141	1
मूर्ख मानिसहरू फललाई हेरेर अरुको सौभाग्यको		
ईर्ष्या गर्छन् (उपाख्यान)	141	6
ती मार्ग जसमा मूर्ख मानिसहरू लाग्न		
सक्छन् (उपाख्यान)	147	1

दैनिक जीवन

दान देऊ र तिनलाई बिसर्ग	169	19
धनविना गर्न सकिने सात दानहरू	170	6
सम्पत्ति प्राप्त गर्ने मार्ग (कथा)	145	14
सुख कसरी प्राप्त हुन्छ	132	16

	पृष्ठ	पंक्ति
प्राप्त गरेको अनुग्रह कहिल्यै नबिसर्स (कथा)	139	1
मनुष्य स्वभावका विभिन्नता	89	7
जसले प्रतिशोधको इच्छा राख्छन् उसलाई दुर्भाग्यले सदैव दुःख दिन्छ	132	4
क्रोधको भावना कसरी दबाउने (कथा)	231	6
अरुको आलोचनाबाट विचलित नहोऊ (कथा)	122	13
तिमी वस्त्र, अन्न र आश्रयका निमित्त बाँचेका होइनौं	205	10
अन्न र वस्त्र सुख अथवा आनन्दका निमित्त होइनन्	117	1
खाना खान लाग्दा तिमीले के सोच्नु पर्छ	208	6
लुगा लगाउन लाग्दा तिमीले के सोच्नु पर्छ	207	8
सुत्न लाग्दा तिमीले के सोच्नु पर्छ	208	19
जाडो अथवा गर्मी हुँदा के सोच्नु पर्छ	208	10
तिम्रो दैनिक जीवनमा के सोच्नु पर्छ	206	13

अर्थशास्त्र

वस्तुहरूको उचित प्रयोग हुनुपर्छ (कथा)	220	16
कुनै सम्पत्ति सदैव आफ्नो हुँदैन	220	6
कसैले पनि आफ्नो निमित्त मात्र वस्तुहरूको संग्रह गर्न हुँदैन	222	20
सम्पत्ति कसरी प्राप्त गर्ने (कथा)	145	14

पारिवारिक जीवन

परिवार सो स्थल हो जहाँ त्यसका सदस्यहरूको मन परस्परमा सम्पर्कमा आउँछ	217	23
--	-----	----

ती कुराहरू जसले परिवारलाई हानि पुऱ्याउँछन्.....	213	3
आफ्ना मातापिताका महान ऋण तिर्ने मार्ग.....	217	17
मातापिताका प्रति सन्तानको उचित कर्तव्य.....	213	16
पति र पत्नीका बिच उचित मार्ग.....	214	15
पति र पत्नी समान श्रद्धा हुनुपर्दछ (कथा).....	221	20

भिक्षुहरूका निमित्त मार्ग

कुनै पनि व्यक्ति भिक्षुको चीवर लगाएर एवं सूत्रहरू पढेर मात्र भिक्षु हुँदैन.....	197	6
मन्दिर तथा त्यसको सम्पत्तिमाथि भिक्षुहरूको अधिकार हुँदैन.....	194	1
ईर्ष्यालु व्यक्तिहरू वास्तविक भिक्षु हुन सक्दैनन्	194	8
भिक्षुले पालन गर्नुपर्ने वास्तविक जीवन.....	196	5

सामाजिक जीवन

सामाजिक जीवनको अर्थ.....	226	13
यस संसारमा समुदायहरूको वास्तविक स्थिति.....	96	20
तीन प्रकारका संगठनहरू.....	226	18
एक वास्तविक सामुदायिक जीवन.....	227	7
अन्धकारलाई प्रकाशित गर्ने महान ज्योति	225	7
मानव सम्बन्धमा मेलमिलाप.....	227	19

	पृष्ठ	पंक्ति
सामाजिक संगठनलाई मेलमिलापतर्फ निर्देशित गर्ने कुराहरू	229	4
संघको आदर्श	228	5
बौद्ध उपासकहरूका सामाजिक आदर्श	236	1
संघको नियम खलबल्याउनेहरू नाश हुनेछन् (उपाख्यान)	140	1
जो ईर्ष्यालु छन् एवं अरुसँग भगडा गर्छन् उनीहरू नाश हुनेछन् (उपाख्यान)	140	1
बृद्धहरूको सम्मान गर (कथा)	134	19
विद्यार्थीले शिक्षकहरूका प्रति कस्तो व्यवहार गर्नुपर्छ र शिक्षकहरूले विद्यार्थीप्रति	214	4
मित्रताका नियमहरू	214	23
असल मित्र कसरी छन्ने	216	11
मालिक र नोकरले परस्परमा कस्तो व्यवहार गर्ने	215	8
अपराधीहरूप्रतिको दृष्टिकोण	223	6
धर्मको उपदेश दिन खोज्नेहरूले ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू ...	199	1

संस्कृत शब्द संग्रह (वर्णक्रमानुसार)

अनात्म :

यो बुद्ध धर्मका अत्यन्त मौलिक धारणाहरूमध्ये एक हो । यस संसारमा सबै अस्तित्व र घटनाको अन्ततः कुनै तात्त्विक वास्तविकता हुँदैन । जसले सबै अस्तित्वको अनित्यताको समर्थन गर्दछ , त्यसले यस्तो अनित्य अस्तित्वमा कुनै स्थायी तत्व हुन सक्दैन भनी भन्नु बुद्ध धर्मका निमित्त अत्यन्त स्वभाविक कुरा हो । अनात्मलाई नैरात्म्य भनेर पनि अनुवाद गर्न सकिन्छ ।

अनित्य :

बुद्ध धर्म यो अर्को मौलिक धारणा हो । यस संसारमा सबै अस्तित्व र घटनाको निरन्तर परिवर्तन भइरहन्छ, र एक क्षणका निमित्त पनि ती एकै रूपमा रहँदैनन् । प्रत्येक वस्तुको भविष्यमा कुनै दिन मृत्यु अथवा अन्त हुनै पर्दछ र यो संभावना नै दुःखको मूल कारण हो । तापनि यस धारणाको व्याख्या, निराशावादी तथा अभाववादी दृष्टिकोणले मात्र हेरिनु हुँदैन, कारण प्रगति र पुनरुत्पादन दुवै यसै निरन्तर परिवर्तनका प्रकटीकरण हुन् ।

कर्म :

यद्यपि यस शब्दको मूल अर्थ केवल “काम” थियो, तर हेतु-प्रत्ययको सिद्धान्तको सम्बन्धमा विगत जन्ममा गरिएको कर्मको फलस्वरूप एक प्रकारको सम्भाव्य शक्तिका रूपमा गनिन थाल्यो । अर्थात्, हाम्रो प्रत्येक कार्यको प्रतिफल असल अथवा खराब, दुःख अथवा सुख हुन्छ , जो कर्मअनुरूप हुन्छ, र हाम्रो भविष्यमाथि प्रभाव पार्ने यसको शक्ति हुन्छ , यसैलाई कसैको कर्म भनिन्छ । यदि असल कर्म बारम्बार गरियो भने, असल कुराहरूको संग्रह हुन्छ, अनि यसको सम्भाव्य शक्तिले भविष्यमा लाभदायी रूपमा प्रभाव पार्दछ । यस धारणामा कर्म तीन प्रकारका हुन्छन् : कायिक, वाचिक र मानसिक ।

थेरवाद :

बुद्ध धर्मको दक्षिणी परम्परा साधारणतः यही नामले उल्लेख गरिन्छ। “थेरा”को अर्थ हुन्छ, पारंगत भएका। यो विचारधारा, जसमा ऐतिहासिक रूपले रूढीवादी जेष्ठ भिक्षुहरूको एक समूह थियो जो शीलहरूको कडा रूपले पालनका समर्थक थिए एवं जो वस्तुतः बढी स्वतन्त्र प्रगतिशील भिक्षुहरू (जसको विश्वासपछि आएर महायान अर्थात् उत्तरी परम्परामा विकसित भयो)को अर्को समूहका विपरीत भए। बौद्ध परिपाटीमा यस प्रकारको विरोधी धारणाहरूको विकास प्रारम्भिक कालमा अथवा भगवान बुद्धको महापरिनिर्वाणको केही शताब्दीपछि नै भइसकेको थियो। जब एक प्रगतिशील भिक्षु महादेवले बुद्धका शीलहरूलाई पाँच श्रेणी अन्तर्गत स्वतन्त्र व्याख्या हुनुपर्छ भन्ने कुरामाथि जोड दिए, यसले थेरवाद र महासांघिकामा विभक्त हुन उत्तेजित गर्‍यो र जो परावती महायानको मूल स्रोत थियो।

धर्म :

यो उपदेश सम्यक् सम्बुद्धले दिनुभएको हो। उपदेशमा तीन प्रकारका शास्त्र छन् : सूत्रहरू (स्वयम्बुद्धबाट दिइएका उपदेश), विनयहरू (बुद्धले व्यवस्था गरेको शील) र अभिधर्महरू (सूत्र एवं विनयमाथि परावर्ती विद्वान्हरूबाट भएका टिप्पणी र छलफल)। यी तीनैलाई त्रिपिटक भनिन्छ। धर्म, बुद्धधर्मको त्रिरत्न मध्ये एक हो।

निर्वाण :

शाब्दिक रूपमा, यसको अर्थ “तृष्णा क्षय” हुन्छ। यो सो स्थिति हो जहाँ प्रज्ञामा आधारित केही अभ्यास र समाधिको माध्यमद्वारा सम्पूर्ण मानव क्लेश र रागको समाप्ति हुन्छ। जसले यो स्थिति प्राप्त गरेको हुन्छ, उनलाई बुद्ध भनिन्छ। सिद्धार्थ गौतमले यो स्थिति प्राप्त गरी ३५ वर्षको

उमेरमा बुद्ध भए । तापनि, अब यो विश्वास गरिन्छ , उनले निर्वाणको स्थिति आफ्नो मृत्यु पश्चात प्राप्त गरे, कारण भौतिक शरीर रहञ्जेल मानव क्लेशका केही अंश बाँची नै रहन्छन् ।

पारमिता :

“अर्को किनारमा पुग्नु”को अर्थ विभिन्न बौद्ध शीलहरूको अभ्यासहरूद्वारा बुद्ध भूमिमा पुग्नु हो । साधारणतया, निम्न लिखित छ व्यवहारिक शीलले कसैलाई पनि जन्म र मृत्युको यो संसार नाघी ज्ञानको संसारमा पुग्न सक्षम गर्ने रूपमा मानिन्छ । ती हुन् : दान, शील, धैर्य, वीर्य, समाधि र प्रज्ञा । वसन्त र हेमन्तमा मनाइने परम्परागत जापानी हिगान सप्ताहहरू यही बौद्ध धारणाबाट उत्पन्न भएका हुन् ।

पालि :

यो भाषा थेरवाद धर्ममा प्रयोग गरिन्छ । प्राचीन बौद्ध धर्मशास्त्र यसै भाषामा लेखिएको थियो भन्ने विश्वास गरिन्छ । यो संस्कृतको एक उपभाषा प्रकृतिको प्रकार हो, पालि र संस्कृतमा कुनै ठूलो अन्तर छैन; संस्कृतमा धर्म पालिमा धम्म हुन्छ ; संस्कृतमा निर्वाण पालिमा निब्बान हुन्छ । हेर्नोस- संस्कृत ।

प्रज्ञा :

छ पारमिताहरूमध्ये एक हो । यो त्यो मानसिक कार्य हो जसले कसैलाई भ्रम विना जीवन बुझ्न एवं सत्य र असत्यबीच भेद गर्न सक्षम बनाउँछ । जसले यसलाई पूर्णतासाथ प्राप्त गरेको हुन्छ , उसलाई बुद्ध भनिन्छ । तसर्थ, साधारण मानव बुद्धिको तुलनामा, प्रज्ञा सबैभन्दा परिष्कृत र प्रबुद्ध ज्ञान हो ।

बुद्ध :

प्रारम्भमा, सिद्धार्थ गौतम (शाक्यमुनि)लाई यो नाम दिइयो, कारण उहाँले नै ३५ वर्षको उमेरमा, लगभग २५०० वर्ष पूर्व भारतमा ज्ञान प्राप्त गर्नुभएको थियो । आ-आफ्नो विचारधारा अथवा प्रवाह जेसुकै भए तापनि, सबै बौद्धमार्गीहरूको अन्तिम लक्ष्य, बुद्ध हुनु हो । तर यस स्थितिमा कसरी पुग्ने हो त्यसको उपायका सम्बन्धमा मतभिन्नता भएको हुँदा, बुद्धधर्म विभिन्न विचारधारा एवं सम्प्रदायमा विभाजन भयो । महायान बुद्ध धर्ममा, ऐतिहासिक शाक्यमुनि बुद्धका अतिरिक्त कैयन बुद्धहरू जस्तै अमिताभ(आमीदा), महावैरोचन (दाइनीची), भैसज्यगुरु (याकुशी) आदिलाई साधारणतया बौद्ध उपदेशको प्रतीकका रूपमा स्वीकार गरिन्छ । जापानमा बुद्ध धर्मको सुखावती सम्बन्धी धारणाबाट प्रभावित भएर (पवित्र भूमिमा पुनर्जन्म भएपछि कोही पनि व्यक्ति बुद्ध हुन्छ), जसजसको मृत्यु भइसकेको हुन्छ, उनीहरूलाई साधारणतया “बुद्ध” अथवा जापानीमा होतोके भनिन्छ ।

बोधिसत्व :

प्रारम्भमा यो शब्द सिद्धार्थ गौतमले ज्ञान प्राप्त गर्नुभन्दा अघि उहाँका सम्बन्धमा प्रयोग गरिन्थ्यो । महायान बुद्ध धर्मको उदयपछि , बुद्धत्वका निमित्त प्रयत्न गरिरहेका सबैका निमित्त यो नाम दिइयो । अन्तमा, ती पनि जो आफूले बुद्धत्वको लक्ष्य प्राप्त गर्ने प्रयत्न गर्दागर्दै आफ्नो महाकरुणाको माध्यमद्वारा अरुहरूलाई बुद्धत्वको मार्गतर्फ लग्ने प्रयत्न गर्दै थिए, तिनलाई पनि बोधिसत्वको साक्षात् प्रतीकात्मक रूप ठानियो ; अवलोकितेश्वर (कान्नोन), क्षितिगर्भ (जीजो), मञ्जुश्री (मोन्ज्यू), प्रसिद्ध मध्ये केही यिनीहरू हुन् ।

महायान :

बौद्ध इतिहासको क्रममा महायान र थेरवाद (अथवा हीनयान) यी दुई प्रमुख विचारधाराहरू उत्पन्न भए । महायान प्रकारको बुद्धधर्म, तिब्बत, चीन, कोरिया, जापान आदिमा फैलियो, जबकि थेरवाद, म्यानमार, श्रीलंका, थाइल्याण्ड आदिमा फैलियो । यस शब्दको अर्थ “ठूलो यान” हुन्छ, जसले जन्म र मृत्युको यस संसारमा दुःख पाईराखेका सबैलाई स्वीकार गर्न सक्दछ र कुनै भेदभाव नराखी तिनीहरू सबैलाई ज्ञानको स्थितिमा निर्देशित गर्दछ ।

शून्यता :

यस धारणाअनुसार कुनै पनि कुराको न त तत्व हुन्छ न स्थायित्व, एवं बुद्ध धर्मको यो मौलिक धाराहरू मध्ये एक हो । सबै कुरा हेतु-प्रत्ययमाथि निर्भर हुने हुँदा कुनै स्थायी आत्मा अथवा तत्व हुन सक्दैन । तर, कसैले पनि प्रत्येक वस्तुको तत्व हुन्छ अथवा हुँदैन भन्ने कुरासँग टाँसिएर बस्नु हुँदैन । मानव अथवा अमानव, प्रत्येक जीव, सापेक्ष स्थितिमा रहन्छ । तसर्थ कुनै चिन्तन, धारणा, अथवा विचारधारालाई मात्र अनित्य हो भन्ने ठान्नु अज्ञान हो । महायान धर्मका प्रज्ञा शास्त्रहरूको मौलिक अन्तः प्रवाह यही हो ।

संघ :

यसमा भिक्षु , भिक्षुणी , उपासक एवं उपासिकाहरू हुन्छन् । प्रारम्भिक कालमा यसमा भिक्षु र भिक्षुणी हुन्थे । पछि, जब महायान धर्मको उदय भयो, उपासक अथवा भिक्षु जसले पनि बोधिसत्व प्राप्त गर्ने लक्ष्य राखे, उनीहरू संघमा सामेल भए । बुद्ध धर्मको त्रिरत्न मध्ये यो एक हो ।

संस्कृत :

प्राचीन भारतको शास्त्रीय साहित्यिक भाषा भारतीय-युरोपीय भाषा परिवारमध्ये एक । यो वैदिक एवं शास्त्रीय संस्कृतमा विभाजित छ । महायान परम्पराका शास्त्र यस भाषामा लेखिएका थिए, जुन शैलीलाई बौद्ध मिश्रित संस्कृत भनिन्छ ।

संसार :

नरक, भोका प्रेत, पशु, असुर, मनुष्य र स्वर्ग यी ६ मायिक क्षेत्रमा भूतदेखि वर्तमान र भविष्यमा हुने जन्म र मृत्युको निरन्तर आवृत्ति । ज्ञान प्राप्त नहुन्जेलसम्म कोही पनि यस पुनर्जन्म चक्रबाट मुक्त हुन सक्दैन । जो यसबाट मुक्त हुन्छन् उनलाई बुद्ध भन्न सकिन्छ ।

सूत्र :

भगवान बुद्धका उपदेशहरूको लेख हो । यस शब्दको मौलिक अर्थ "धागो" हुन्छ, जसले धर्म अथवा विज्ञानका विस्तृत अध्ययनलाई एक सूत्रमा बाँधेको अर्थ प्रकट गर्दछ । त्रिपिटक मध्ये यो एक हो ।

त्रिपिटक :

यसले बुद्ध धर्मका तीन भागहरू बुझाउँछ । यसमा सूत्रहरू हुन्छन् , जो बुद्धका उपदेश हुन् र विनयहरू हुन्छन् , जसमा उनका शीलहरू छन् र अभिधर्म हुन्छ , जसमा बौद्ध सिद्धान्त तथा शीलहरू माथि विभिन्न टिप्पणी तथा लेख छन् । पछि आएर चिनिया तथा जापानी महान् धर्माचार्यहरूको लेखाइहरू पनि बौद्ध धर्म ग्रन्थहरूको सूचिमा समावेश गरियो । हेर्नोस्-धर्म ।

बुद्ध धर्म प्रवर्द्धन प्रतिष्ठान “भगवान बुद्धका उपदेश” को वितरण

बुद्ध धर्म प्रवर्द्धन प्रतिष्ठानको चर्चा गर्दा एक व्यापारीको चर्चा गर्नु आवश्यक छ र यी भद्रपुरुष हुन् , मिचुतोयो कम्पनीका संस्थापक, श्री येहान नुमाता ।

उनले सन् १९३४ मा सक्षम मापन उपकरण उत्पादन गर्ने एक कम्पनी स्थापित गरे । कुनै पनि उद्योगको सफलता स्वर्ग, पृथ्वी र मानव बीच समन्वयात्मक सहयोगमा भर पर्दछ, एवं मानव मनको पूर्णता केवल प्रज्ञा, करुणा र साहसको एक सन्तुलित समन्वयद्वारा हासिल हुन सक्दछ, भन्ने उनको दृढ विश्वास छ । यसै विश्वास अन्तर्गत उनले मापन उपकरणहरूको निर्माणमा आवश्यक प्राविधिक सुधार एवं मानव मनको विकासका लागि गर्न सक्ने सबै कार्यहरू गरे ।

उनको यो विश्वास छ कि विश्व शान्तिको प्राप्ति केवल मानव मनको पूर्णतामा सम्भव छ , यस उद्देश्यको लागि भगवान बुद्धको उपदेश उपलवध छ । तसर्थ, आफ्नो उद्योगको सञ्चालनका साथै, उनले आफ्नो कम्पनीको स्थापना कालदेखि नै बौद्ध संगीतको आधुनिकरण एवं विस्तार तथा भगवान बुद्धका चित्रहरू एवं उपदेशको प्रचारमा आफ्नो प्रत्यक्ष लगाइराखेका छन् ।

सन् १९६५ को डिसेम्बरमा उनले आफ्नो निजी कोषबाट एक प्रतिष्ठान स्थापना गरे, जसको उद्देश्य बुद्ध धर्मको प्रचार गर्नु अनि विश्व शान्तिका लागि सहयोग पुऱ्याउनु थियो । यसरी बुद्ध धर्म प्रवर्द्धन प्रतिष्ठान एक जनप्रतिष्ठानका रूपमा प्रारम्भ भयो ।

भगवान बुद्धको महा-प्रज्ञा तथा करुणाले भरिएको ज्योतिको लाभ र आनन्द प्रत्येक मनुष्यले प्राप्त गर्न सक्नु भनी भगवान बुद्धको उपदेशलाई टाढा टाढासम्म फैलाउन के गरिँदै छ त ? बुद्ध धर्म प्रवर्द्धन प्रतिष्ठानको

कार्य, यसका संस्थापकको इच्छानुकूल यसै समस्याको समाधान खोज्नु हो ।

सारांशमा, यस बुद्ध धर्म प्रवर्द्धन प्रतिष्ठानको मूल उद्देश्य नै भगवान बुद्धको उपदेशको प्रचार गर्न हरसम्भव प्रयत्न गर्नु हो ।

“भगवान बुद्धका उपदेश” शीर्षकको यो पुस्तक यस देशमा बुद्ध धर्मको इतिहासमाथि चिन्तनको फल हो । यद्यपि हामीले आफ्नो बौद्ध संस्कृतिलाई गौरवपूर्वक श्रद्धा गर्दै आएका छौं तापनि, यसभन्दा अघि वास्तवमा हाम्रो जापानी प्रकारले व्याख्या गरिएको बुद्ध धर्ममाथि कुनै लेखन थिएन जसलाई हामीले पुस्तकको संज्ञा दिन सकौं ।

प्रत्येक व्यक्ति जसले यसलाई पढ्ने छ, यस पुस्तकले आध्यात्मिक “आहार” प्रदान गर्नेछ । यसलाई कसैले पनि आफ्नो मेचमा राखोस् अथवा आफूसँग लिएर हिंड्न सकोस् भन्ने आशयले तयार पारिएको छ, जसले गर्दा उसले आफ्नो इच्छानुसार आध्यात्मिक रूपले जीवित ज्योतिसँग सम्पर्क स्थापित गर्न सकोस् ।

यद्यपि अबै पनि हामी पूर्ण रूपमा सक्षम भएका छैनौं, “भगवान बुद्धको उपदेश” को हालको संस्करण धेरै मानिसहरूको कार्य एवं प्रयासबाट सही, पढ्न सजिलो र समकालीन मानिसहरूको आवश्यकतालाई पूरा गर्न लामो मार्ग पार गर्दै आएको छ । बौद्ध धर्मको प्रमाणिक परिचयको साथसाथै व्यावहारिक मार्गदर्शन अनि प्रेरणा र सत्यको दैनिक स्रोत हुनेछ ।

बुद्ध धर्म प्रवर्द्धन प्रतिष्ठानको कामना त्यस्तो दिनको आगमनको छ जब बढीभन्दा बढी घरमा यो पुस्तक रहन सकोस् र मानव समुदायका बढी भन्दा बढीले महान् उपदेशको ज्योतिमा आनन्द मनाउन र स्नान गर्न सकून् ।

पाठकहरूका सुभावहरू सधैं स्वागत गर्दछौं । कुनै सुभावहरू भएमा कृपया बुद्ध धर्म प्रवर्द्धन प्रतिष्ठानसम्म पुऱ्याइदिन हुन हार्दिक अनुरोध गर्दछौं ।